

BAYBURTLU ŞAİR ZİHNÎ'NİN ÖLÜMÜ VE TEREKE DEFTERİ

Yunus ÖZGER•

ÖZET

Zihnî Bayburt'ta doğdu. O sadece XIX. Yüzyılın önemli şairlerinden biri değil, aynı zamanda önemli bir devlet memurudur.

Bu çalışmada aile hayatı, evlilikleri, çocukları ve mirası ile ilgili bilgilerin bulunduğu Zihnî Efendi'nin tereke defterini inceledik. Bilindiği gibi, tereke defterleri, herhangi bir bölgenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel tarihini ortaya çıkarmak için çok önemli kaynaklardır. Şair Zihnî, Trabzon yakınlarında Olasa köyünde vefat etmiş ve terekesi 26 Haziran 1861'de kassâm adı verilen devlet görevlisi tarafından düzenlenmiştir.

Zihnî'nin tereke defterindeki bilgilere göre; şairin iki eşi, dört çocuğu vardır ve onun toplam mirası 3.625 kuruştur.

XIX.yüzyıl Türk edebiyatı tarihinde önemli bir yere sahip olan ve doğum yerinden dolayı Bayburtlu Zihnî ismiyle anılan şairin, asıl adı Mehmed Emin'dir.¹ Zihnî mahlasını kullanmasını ise, bazı kaynaklar rüyasında bir zatın kendisine o şekilde hitabına bağlamaktadırlar.² Şairin ismine arşiv belgelerinde Mehmed Zihnî³ ve el-Hâc Zihnî Efendi olarak rastlanmaktadır.⁴ Doğum tarihi konusunda kesin bir bilgi bulunmama ile beraber, şair hakkında araştırma yapanlar divanındaki şiirlerine bakarak, bu konuda bazı fikirler öne sürmektedirler. Fındıkoğlu'na göre, doğum tarihi Hicri 1210-1215/1795-1800 tarihleri arasındır. Fındıkoğlu, Zihnî'nin;

Sabâvet vaktinde on dört yaşında
Vatanımdan cüdâ düşürdün felek

...
Diyâr-ı gurbette on sekiz sene
Çok cefâlar verdin bu nâzik tene
Mevlâm izin verdi geldik vatana
Beyhûde yolumdan şaşırttın felek

•Araş.Gör. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Erzurum yozger@atauni.edu.tr

¹ Saim Sakaoglu, *Bayburtlu Zihnî*, İstanbul 1988, s.4.

² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1942, s. 2015.

³ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mektûbi, Deâvi (A.MKT.DV.)*, nr.175/ 78.

⁴ *BOA, Sadâret Mektûbi, Umum Vilâyât. (A.MKT.UM)*, nr. 565/ 10.

Bir aralık Hopa müdürlüğüne atanan Zihnî, bir müddet sonrada 12 Rebiü'l-ahir 1268/5 Ocak 1852'de Of kazasına müdür yapılmıştır.¹⁵ Yaklaşık bir yıl sonra 18 Safer 1269 / 1 Aralık 1852'de bu görevinden azledilmiştir.¹⁶ Ünye kazasında da bir süre müdürlük yaptıktan sonra, 1855 yılı başlarında Karaağaç kazasına atanmıştır.¹⁷

Trabzon'un Vakfikebir ve Tonya kazaları müdürlüğünü de yapan¹⁸ Zihnî, daha sonra müdür Abdulkadir Ağa'nın istifası üzerine 2 Muharrem 1276/1 Ağustos 1859'da vekaleten Ünye kaza müdürlüğüne ikinci defa atanmış, birkaç ay sonra da asaleti tasdik olunmuştur.¹⁹

Ünye, Zihnî Efendi'nin son memuriyet yeridir ve sağlığı burada bozulmuştur. Hasta ve yaşlı olmasına rağmen, doğup büyüdüğü Bayburt'u bir an aklından çıkarmayan Zihnî, çok sevdiği memleketini dünya gözüyle son bir defa daha görmek istemiştir.

Berberinde oğlu Osman Nuri ile Bayburt'a gitmek için yola çıkan Zihnî Efendi, yolculuğunu tamamlayamamış ve Trabzon'a yakın Cevizlik²⁰ kasabasına (Maçka) bağlı Olasa Köyünde (şimdiki Bahçekaya) vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.²¹ Zihnî'nin oğlu Ahmet Revâî, Olasa köyündeki baba mezarını yaptırmış ve mezarın başına yazılı bir taş koydurmuştur. Yağmur ve seller nedeniyle tahrip olduğu anlaşılan mezar taşı, yıllar sonra kaybolmuştur. 1936'da Zihnî'nin mezarı açılmış ve kemikleri bir sandukaya koyularak Bayburt'a

¹⁵ BOA, J.MVL, nr. 228/7809.

¹⁶ BOA, A.MKT.MVL, nr. 58/47.

¹⁷ BOA, A.MKT.NZD, nr. 125/57. (15 Rebiü'l-ahir 1271/ 5 Ocak 1855).

¹⁸ BOA, A.MKT.DV, nr. 132/19. (12 Rebiü'l-ahir 1275/ 19 Kasım 1858).

¹⁹ "... Canik Sancağı dahilinde kâin Ünye kazası müdürü Abdulkadir Ağa'nın vukû'u istifasına... mezkûr Ünye kazasına vekâleten müdür tayin kılınan Hacêgândan Hacı Zihnî Efendi'nin ... muhassı olan maaşlarıyla icrâ-i asâletleri bizzabt vuku' bulan işar üzerine Meclis-i Valâ'da tensib olunarak bilaistizan irade-i seniyye-i hazret-i şehriyari dahi olmerkezde müteallik ve şerefsudur buyurulup keyfiyetin Maliye Nezaret-i Celilesine bildirilmiş olmakla ... BOA, *Sadâret Mektûbi, Meclis-i Vâlâ Kalemî (A.MKT.MVL.)*, nr. 111/ 14. (2 Muharrem 1276/ 1 Ağustos 1859).

²⁰ Cevizlik ismi, yaklaşık yüz yıldan beri Maçka'nın belediye sınırları içinde kalan çok sınırlı bir bölümü için kullanılmaktadır. Eski nüfus kayıtlarında Maçka, kendine bağlı köylerden ayrı olarak "Cevizlik Kasabası" biçiminde geçmektedir. Mahalle ve köyü: Cevizlik Kasabası gibi. Bu sözler "Cevizlik" diye Maçka'nın bütününe değil de belli bir kesimine dendiğini göstermektedir. Bu yer şimdiki belediye sınırları dışında kalan, Çatak köyü içindedir. Maçka'nın uzak köylerinde oturanlar, yaklaşık elli yıl öncesine kadar işleri dolayısıyla ilçeye gitmek istediklerinde genellikle "Cevizlik'e gidiyorum" derlerdi. Daha sonraları bu sözler "Maçka'ya gidiyorum" biçimine dönmüştür.

<http://www.ornekalan.com/tarihceyeni.htm>. 20.10.2004.

²¹ BOA, A.MKT.DV, nr. 203/ 72.

getirilmiş²² ve İmaret Tepesi denilen yerdeki yeni mezarına konulmuştur.

Evlilikleri, Çocukları ve Nafaka Meselesi

Zihnî Efendi iki defa evlenmiştir. İlk evliliğini Bayburt'ta Timur kızı Rabiâ ile yapmış ve bu evlilikten Ahmed adlı bir çocukları dünyaya gelmiştir.²³ Rabiâ Hanım ile evliliği devam ederken, Akkâ'daki görevi sırasında ikinci evliliğini Fatma Hatun ile yapan Zihnî Efendi'nin, bu evliliğinden de Osman Nuri ve Rifat (Ali Rifat) adlı iki erkek ve Ümmi Gülsüm adlı bir kız çocukları olmuştur.²⁴

Zihnî, Akkâ'ya memur olarak 1840'da gittiğine göre, bu evliliği 1840'lı yılların başında gerçekleşmiş olmalıdır. Zihnî'nin Fatma Hatun ile olan beraberliği, Rabiâ Hanım ile olan evliği kadar uzun süreli olmamış ve bir müddet sonra boşanmışlardır. Yaşadığı dönemde cari olan İslam hukukunda, kişinin boşadığı eşine küçük çocuklarının terbiyesi için nafaka ödenmesi gereğinden, Zihnî Efendi de küçük oğlu Rifat için nafaka ödemeye mahkum edilmiştir. Ödenmesi gereken nafakanın başlangıç tarihi 1273/1856 ortaları olduğuna göre, muhtemelen Zihnî'nin Fatma Hatun'u boşama tarihi de 1273/1856'dır.

Koşmalarından anlaşıldığı kadarıyla Zihnî'nin ikinci eşinden ayrılışı oldukça maceralıdır ve aralarında bir çok ihtilaf çıkmıştır. Zihnî, Fatma Hatun'a hakkını verdiği halde, onun kendisini şikayet ettiğini, iftira attığını ve mahkeme heyetinin kendisini dinlemeden karar verdiğini, dolayısıyla mağdur edildiğini, verilen kararlar adeta maddi olarak soyulduğunu iddia etmiş ve bundan dolayı da mahkeme heyetini ağır bir şekilde hicvetmiştir.²⁵

Dağ başında soyulur herkes âh
Biz İstanbul'da soyulduk eyvâh
Hük-m-î Bâb-ı Meşihât bu mudur
Adl ü insâf ü mürüvvet bu mudur
Ola kırk kiseye Allah bâkî
Bir edepsiz Arab'ın itlâkî
...

Boşanma konusunda Fatma Hatun, Zihnî ile aynı kanaatte değildir. Meseleyle ilgili olarak Erzurum ve Trabzon valiliklerine birçok dilekçe yazan Fatma Hatun, burada önemli konulara temas etmiştir. Dilekçelerden anlaşıldığı kadarıyla, Zihnî

²² Sadri Karakoyunlu, *Bayburt Tarihi*, Ankara 1990, s.118.

²³ BOA, A.MKT.UM., nr. 565/ 10.

²⁴ "... Fatma Hatun'un Ünye kazası müdürü olup zevc-i sabıkı bulunan Zihnî Efendi'den mütevellid oğlu Rifat'a bâ-hüccet-i şer'iyye ..." BOA, A.MKT.DV., nr. 175/ 178; "... Haccêân-ı Divân-i Hümâyûndan Trabzon sancağında Ünye kazası müdürü sabık zevcim Zihnî Efendi mahall-i memuriyetinde rahatsızlanarak memleketi Bayburt'a gitmek murâd etmiş ve bu câriyelerinden hâsıl kerîmem Ümmi Gülsüm ve oğlum Osman Nuri yanında bulunduklarından..." BOA, A.MKT.DV., nr. 203/ 72.

²⁵ Sakaoğlu, a.g.e., s.7; Fındıkoğlu, *Bayburtlu Zihni*, s. 56-57.

boşadığı eşine aylık 125 kuruş çocuk nafakası²⁶ vermeyi kabul etmiştir. Fatma Hatun'un iddiasına göre, aradan yaklaşık iki yıl geçmiş, ancak Zihnî, herhangi bir ödeme yapmamıştır. Dolayısıyla Fatma Hatun, ekonomik yönden zor duruma düşmüş ve Erzurum valiliğinden yirmi ayda birikmiş olan toplam 2.500 kuruş nafaka alacağını tahsil edilmesini istemiştir.²⁷

Konuyla alakalı olarak Fatma Hatun'un merkeze epeyce dilekçe yolladığı anlaşılıyor. Sadareten Canik mutasarrıflığına yazılan bir emir ve buna ekli mahkeme ilâmına göre; Zihnî'nin nafakayı ödemeye başlaması gereken tarih 11Rebiülahir1273/9Aralık1856'dır. Buna rağmen Zihnî Efendi, dilekçenin takdim edildiği 11Rebiülevvel 277/27 Eylül 1860 tarihine kadar dört yılda ödemesi gereken 6.000 kuruş nafakanın on dokuz aylık bölümü olan 2.375 kuruşunu ödemiş, kalan yirmi dokuz aylık 3.625 kuruş borcunu vermemiştir. Fatma Hatun alacağını tahsil edemediği için, kendi borçlarını ödeyemediğini, ev ihtiyaçlarını karşılayamadığını ve maddi yönden oldukça sıkıntı çektiklerini yinelemiştir.²⁸

Trabzon valiliği nafaka meselesini Hacı Zihnî Efendi'ye bildirmiş ve Zihnî cevabında borcu olduğunu kabul ettiğini, önceden bir miktarını ödediğini ve kalanının müdürlük maaşından kesilerek tahsili konusunda karar aldığı söylemiştir. Şair, verilen bu ödeme kararına uyulması gerektiğini belirttiği sonra, halihazırda hiç parasının kalmadığını ve karar verilen tahsil şekline başka bir ödeme gücünün olmadığını açıkça ifade etmiştir. Ayrıca, Zihnî, on bir nüfusa

²⁶ Nafaka, kelime olarak yiyecek parası, geçimlik ve birinin kanunen geçindirmek mecburiyetinde bulunduğu kimselere mahkeme kararıyla bağlanan aylık demek olduğu gibi; yetimlere ve boşanmış kadınlara geçimleri için verilen akçe anlamına da gelmektedir. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1989, s.1497. Ayrıca İslam hukukuna göre, ailenin reisi olarak kabul edilen baba, çocuklarının yiyecek, giyim ve mesken masraflarından oluşan nafakasını; erkek çocuk kendi çalışmaları ile hayatını kazanıncaya kadar; kız çocuk ise cvleninceye kadar temin etmekle yükümlüdür (Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı*, Diyarbakır 1986, s. 249).

²⁷ Sadareten Erzurum valiliğine yazılan emre göre; Zihnî Efendi, hanımı Fatma Hatun'u "bir nefes sağır evlâdı ile bilâ-nafaka terk ederek Erzurum canîbine savuşmuş ve mûmaileyhîn ol tarafa azimetî ise yigirmi mâh olup henüz bir akçe göndermemiş olduğundan şehriye tahsis olunan yüz yigirmi beş gurus nafakadan terâküm eden iki bin beş yüz kuruşun tahsili hususu istidâ olunmuş ve taife-i nisâ acezeden olarak tahsis olunan nafakanın tesviyesi" lazımdır (BOA, A.MKT.DV. , nr. 162/23).

²⁸ Fatma Hatun dilekçesinde; "...bir akçe nafaka göndermeyip dul ve acezeden olduğum halde medyün olduğumdan..." diyerek düştüğü ekonomik zorluğu ifade eder (BOA, A.MKT., nr. 175/78). Meseleye dair mahkemeye verilen ilâm ile Sadareten Canik mutasarrıflığına yazılan emirde: "... bcher şehir yüz yigirmi beş kuruştan yetmiş üç senesi Rebiü'l-âhîrinin on birinci gününden işbu tarih-i ilâma gelince dört sene müddette terâküm eden altı bin kuruşun on dokuz aylığı olan iki bin üç yüz yetmiş beş kuruşunu ahz ve istifâ edip bakiyesi olan yigirmi dokuz aylık üç bin altı yüz yigirmi beş kuruş mezbûrdan el-yevm tahsil ve istifa-yı hak eyleyip kendüye gadr olmuş idüğünden bahisle meblâğ-ı bakî-i mezkûrun dahi mezbûrdan tahsili" gerektiği ifade edilmektedir (BOA, A.MKT.DV. , nr.175/78).

bakmakla yükümlü olduğunu ve canından başka mülkü bulunmadığını, eğer isterlerse onu alıp “fellâhıye” (Fatma Hatun’a) verebileceklerini ve artık canından bile bezdiğini açık bir şekilde dile getirmiştir.²⁹

Zihnî Efendi'nin nafaka borcunun tamamını ödeyip ödeyemediği hususunda elimizde kesin bir bilgi yoktur. Ancak, Fatma Hatun'un kendisinden boşandıktan sonra bir başka kişi ile evlenmesini dayanak gösterip, çocuğunun nafaka borcunun üzerinden düştüğünü iddia etmiştir.³⁰ Düzenlenen tereke defterinde, şairin bütün borçları yazılı mirasından düşülmüş olmasına rağmen, nafaka borcunun belirtilmemesi, Zihnî'nin iddiasını desteklemesi bakımından oldukça önemlidir.

Zihnî'nin Ölüm Tarihi

Bayburtlu Zihnî'nin ölüm tarihi hemen hemen bütün kaynaklarda 1276/1859 olarak gösterilmiştir. Fındıkoğlu eserinin ilk baskısında 1275/1858'de öldüğünü söylemişse de, ikinci baskısında ölüm tarihine hiç yer vermemiş, sadece Zihnî'nin mezar taşında 1276 tarihinin yazılı olduğunu kendisine nakl edildiğini belirtmiştir.³¹ Bursalı Mehmed Tahir, H.1276'da 63 yaşında vefat ettiğini söylemekte, Sakaoğlu da ölüm tarihini H.1276 olarak kabul etmektedir.³²

Zihnî'nin ölüm tarihini ay ve gün olarak kesin bir şekilde belirlemek mümkün görünmemektedir. Fakat, arşiv belgelerinden şairin H.1276/1859 yılında ölmediği anlaşılmaktadır. Fatma Hatun'un yaptığı müracaatlar, şairin memuriyetleri ve terekesi ile ilgili belgeler, bizi bu kanaata varmaya sevk eden en önemli delillerdir.

Yukarıda izah ettiğimiz üzere Zihnî'nin Ünye'ye 2 Muharrem 1276/1 Ağustos 1859'da ikinci defa müdür olarak atanması ve Ekim 1859'da asaletinin tasdik edilmesi, şairin 1859 sonbaharında hala hayatta olduğunu göstermektedir.

Nafaka alacağından dolayı birkaç defa Erzurum ve Trabzon valiliklerine müracaatta bulunan Fatma Hatun'un meseleyle ilgili en son dilekçesinin 11 Rebiü'l- evvel 1277 /27 Eylül 1860 tarihli olması ve burada alacağının tahsil edilmesini

²⁹ “An-Hâcegân Müdir-i Kaza-i Vakfıkebir” diye kendini tanıtır ve sadece “Zihnî” yazılı mühürle mühürlediği arzuhalinde, Zihnî şöyle der: “... malûm-ı asafânenizdir ki rûy-ı zeminde beş para irâdım yoktur velâyetimde ve gerek ind-i acizânemde onbir nüfus evlâd u ıyâl vardır mâmelekde bir canım var ister alsunlar ister ol fellâhıye versünler andan dahi usanmışımdır...” (BOA, A.MKT.DV., nr.132/19).

³⁰ Fatma Hatun'un dilekçesindeki ifadeler dikkat çekicidir: “... mumaileyhin (Zihnî'nin), nikâhımızda şüphe olmamak için bir aher ıyâlc var ba'dehu müfârekat eyle cevabına ümid ederek bir ıyâle varıp iki mâh sonra müfârekat eyledim ise de iki seneden beri bir akçe nafaka göndermeyip ... ahere vardığımı bahane ederek ıyâle varmış nafakası benden lâzım gelmez diyerek cevap göndermiş...” (BOA, A.MKT.DV., nr. 175/ 78). Bu ifadeler doğru kabul edilirse, Zihnî, Fatma Hatun'u hukuki bakımdan haksız çıkarmak amacıyla “hülle” teklif etmiş ve bunda muvaffak olmuştur.

³¹ Fındıkoğlu, *Bayburtlu Zihnî*, s.22. Fındıkoğlu, *Bayburtlu Zihnî*, s.29.

³² M.Tahir, a.g.e. , s.179; Sakaoğlu, a.g.e., s.19.

istememesi de bu hususun desteklenmesi açısından son derece önemlidir. Şayet Zihni Efendi 1276/1859'da ölmüş olsaydı, Fatma Hatun Eylül 1277/1860'da yaptığı bu müracaatta nafaka alacağını istemek yerine, ölüm haberini alır almaz yaptığı gibi, terekesinin düzenlenmesini ve çocuklarına düşen hissenin belirlenmesini isterdi.³³ Ayrıca aynı belgede Zihni'nin hala Ünye kazası müdürü olduğunun açıkça ifade edilmiş olması,³⁴ Zihni'nin 1860 sonbaharında da hayatta olduğunu göstermektedir.

Zihni 1859'da başladığı Ünye kaza müdürlüğünden istifa etmiş ve yerine 24 Cemaziyelahir 1277/7 Ocak 1861 tarihinde Fatsa müdürü Mehmed Ağa atanmıştır.³⁵ Zihni Efendi istifa edip hemen yola çıkmış olabileceği gibi, istifasını Trabzon'da valiliğe bizzat sunduktan veya Ünye'den Canik sancağına gönderdikten sonra da yola çıkmış olabilir. İstifasının vilayet veya sancaktan merkeze gönderilip, söz konusu kararın (7 Ocak 1861) alınmasına kadarki süreyi ve şairin tereke defterinin 17 Zilhicce 1277/26 Haziran 1861'de düzenlendiğini³⁶ de dikkate alarak şunu söyleyebiliriz ki, Zihni Efendi'nin ölüm tarihi, büyük ihtimalle 1860 yılının son günleridir.

Zihni'nin Terekesi

Tereke, kelime olarak metrûkât, muhalledât ile eş anlamlı olup, ölen bir kimsenin geride bıraktığı ve mirasçılara intikal eden şeyler demektir.³⁷ Tereke defterleri ise, bir kişinin ölümünden sonra borç ve alacakları dahil bütün mal varlığının tespit edilip cins ve fiyat açısından yazılıp mirasçılara dağılımını gösteren defterlerdir.³⁸ Terekenin varisler arasında taksimini yapan şer'î memura kassâm adı verilirdi. Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde iki sınıf kassâm vardı. Biri askerî sınıfın terekelerini taksim eden kazasker kassâmları, diğeri şer'î

³³ Fatma Hatun, Zihni'nin ölüm haberini aldıktan sonra "... müteveffanın zevci yanında bulunan evladıyla terekeden hisselerine isabet eden hakk-ı irşiyelerine vaz'ul-yed alanlardan mahallinde marifet-i şer'î ve meclis marifetiyle tahsil ve yed-i acizaneme i'tası bâbında Trabzon valisi devletlü paşa hazretlerine hitaben bir kıt'a cmimame-i sami ihsan ve i'ta buyurulması niyazım bâbında ..." diyerek çocuklarına düşen hisselerin tarafına gönderilmesini istemiştir. (BOA, A.MKT.UM. , nr. 564/ 52).

³⁴ 11 Rebiü'l-evvel 1277/27 Eylül 1860 tarihli bir belgede "... Fatma Hatun'un zevci-i sabıkı olup hala Ünye kazası müdri olan Mehmed Zihni Efendi..." ifadesi yer almaktadır. (BOA, A.MKT.DV. , nr. 175/ 78).

³⁵ 24 Cemazielahir 1277/ 7 Ocak 1861 tarihli Canik Mutasarrıfı Kamil Paşa ve Maliye nezaretine gönderilen emirde " Canik sancağı dahilinde Ünye kazası müdürü Hacı Zihni Efendi ile Terme kazası müdürü Rifat Efendi'nin vuku'u istifalarına mebnî azilleriyle Ünye kazasına Fatsa kazası müdürü Mehmed Ağa'nın tayini..." belirtilmiştir. (BOA, A.MKT.MVL. , nr. 123/95).

³⁶ Zihni'nin terekesi için bkz. BOA, A.MKT.UM. , nr. 565/ 10.

³⁷ Ş. Sâmî. *Kâmûs-ı Türki I-II*, s.399; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku I*, İstanbul 1978, s.373.

³⁸ Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, LIV/211, Ankara 1990, s.945.

mahkemelerde bulunan kassâmlardı.³⁹ Kadılar, kassâmlar aracılığıyla kendilerine gelen terekeyi ayrıntılı bir şekilde "tereke defterleri", "kassam defterleri" ve "metrûkât defterleri" adı verilen müstakil defterlere kaydettirirlerdi.⁴⁰ Kassâm memuru, kâtip ve ehl-i hibre denilen bilirkişiden oluşan görevliler, yazım işlerini terekenin bulunduğu mahalde yaparlardı. Terekeyi oluşturan kalemler, kassâmlar huzurunda cins ve çeşidine göre deftere yazılırdı. Her eşya ve malın değeri, o malların cari piyasa değerini iyi bilen dellâllar tarafından takdir edilir ve eşyaların altına yazılırdı.⁴¹ Kassâmlar taksim ettikleri terekeler karşılığında, resm-i kısmet adı verilen bir-harç alırlardı.⁴²

Tereke defterleri, ölen kişinin kimlik bilgisi ile beraber, dönemin sosyo-ekonomik özelliklerine dair önemli veriler de sahiptir. Defterler ölen şahsın medeni halini, aile yapısını, çocuk sayısını, mesleğini, devlet kademesindeki memuriyetini, menkul ve gayrimenkul mal varlığını, kullanılan ev, eşya, araç ve gereçleri ile giyim kuşam özelliklerini ortaya koymaktadırlar.

Tereke defterleri, İslam hukukuna göre düzenlenirdi. Buna göre, bir kişi öldüğünde, mirasından ilk olarak kefen ve defin masrafları, varsa mehir ve diğer borçları, vasiyeti ve kassâm vergisi miktarı düşülürdü. Masraflardan geriye kalan kısım vârisler arasında paylaşılırdı ki, buna "sahh'ul-baki" denilirdi.⁴³

Olası köyünde defin edilen Zihni Efendi'nin ölüm haberi, kısa sürede hem Rabiâ Hanım hem de Fatma Hatun tarafından duyulmuştur. Zihni öldüğünde Ünye'de bulunan Rabiâ Hanım, çocukları ile beraber Bayburt'a gitmiştir. Fatma Hanım ise, boşandığından beri İstanbul Kasımpaşa'da oturmaktadır. Ölüm haberini duyan Fatma Hatun, sadaretle bir arzuhal yazarak, oğlu Osman Nuri'nin akıbetini merak ettiğini ve Trabzon valisi tarafından buldurulup İstanbul'a gönderilmesini istediğini beyan etmiştir.⁴⁴ Bunun üzerinc, Trabzon valisi Cemâl Paşa'ya durum bildirilmiş ve hem Zihni'nin terekesi hem de oğlu Osman Nuri'nin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Başka bir arzuhalde ise, kızının küçük olduğunu ve bu yüzden kendisini vekil tayin ettiğini ifade ederek, kocasının mirasından kızına düşen hissenin belirlenip, kendisine gönderilmesini arzu ettiğini ifade etmiştir.

³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1965, s.121.

⁴⁰ Said Öztürk, *Askeri Kasamsa Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri* (*Sosyo-Ekonomik Tahlil*), İstanbul 1995, s.26.

⁴¹ Ömer Lütfi Barkan, " Edirne Askeri Kasamsına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *T.T.K. Belgeler Serisi* .c.III, sayı 5-6, Ankara 1968, s. 2.

⁴² Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi I*, Konya 1989, s.233.

⁴³ Said Öztürk, *Askeri Kasamsa Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, s.76.

⁴⁴ "... Zihni Efendi tashih-i mizâc etmek üzere bundan akdem memleketi olan Bayburt kazasına azimet etmek üzere oğlu Nuri Osman dahi nezdinde bulunduğu halde esna-yı râhde vefât etmiş ve emvâl-i metrûkası vürûd etmediği gibi merkûm Nuri dahi ne tarafta kaldığı meçhûl bulunmuş olduğundan..." (*BOA.A.MKT.UM.*, nr. 565/10). Ayrıca yapılan yazışmalar için bkz. *BOA, A.MKT.DV.*, nr. 203/ 72. *A.MKT.UM.*, nr. 564/52.

Trabzon valisi, meseleyi Erzurum vilayetine bildirmiş ve bahsedilen isteklerin yerine getirilmesini rica etmiştir. Erzurum valiliği cevabında, tereke defterinin iki nüsha düzenlendiğini ve birisinin kendilerine geldiğini, diğer nüshanın da İstanbul'a gitmesi kaydıyla Trabzon'a gönderildiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Trabzon valisi de Bâb-ı Âli'yi durumdan haberdar etmiş, terekenin taksim edildiğini, Osman Nuri'ye düşen hissenin kendisine teslim edildiğini ancak, yoğun kış şartlarından dolayı bir gecikme meydana geldiğini ifade etmiştir.⁴⁵

Zihnî'nin tereke defteri, kassâm-ı şer'iden beyt'ül-mâl memuru tarafından 17 Zilhicce 1277/26 Haziran 1861 tarihinde iki nüsha olarak hazırlanmıştır.⁴⁶

Zihnî'nin terekesinin içeriği şu şekildedir:

Türü ⁴⁷	Adı	Adedi	Değeri (kuruş)
Giyim Eşyaları	Alay Sadresi	1	600
	Diğer Kazmîr Sadre	1	200
	Kazmîr Sako	1	400
	Köhne Pantolon	1	25
	Müstamel Entari	2	50
	Müstamel Fanile	3 Arşûn	25
	Müstamel Gömlek	4	30
	Müstamel Şâl Sako	1	250
	Şâlâki Sadresi ve Sako	2	80
Ev Eşyaları	Bakır Parça	6	150
	Köhne Halı	1	25
	Köhne Kürk Yüzü	1	150
	Nühas Fenar	2	50
	Şamdân	3	100

⁴⁵ "... ba marifet-, şer'î şerif tereko-i müteveffa-yı mezbur tahrir alimafarazallah tevzi' ve taksim olunmuş ise de merkum Nuri'nin ...şiddet-i şitaya tahammül edemeyeceğinden ..."
(BOA.A.MKT.UM., nr. 565/10).

⁴⁶ BOA.A.MKT.UM., nr. 565/10.

⁴⁷ Güher: Gevher, cevher.

Kazmîr: Bir nevi kumaş. Yünden yapılmış erkek giyeceği.

Nühâs: Bakır.

Sako: Kışlık palto.

Şâlâki:Şâl taklidi kumaş.

Mutfak Malzeme si	Bakır Tabla	1	50
	Çubuk Tablası	4	
	Satır	1	
	KöhneGüherTabak takımı	1	70
Şahsi Eşyalar	Basma Mushâf-ı Şerîf	1	15
	Kılıç	1	250
	Nargile	2	125
	Saat	1	250
Temizlik Eşyaları	Leğen maa ibrik	2	60
Diğer Eşyalar	Köhne At şılkı	1	15
	Fürûht olunan Metrukât		400

Tablodan da anlaşılacağı gibi Zihni malvarlığı yönünden oldukça fakirdir. 3.370 kuruş değerinde sadece 26 kalem eşyası vardır ki, bunların çoğu kullanılmış yada köhnedir.

Zihni Efendi'nin terekesini giyim eşyaları, mutfak malzemeleri, ev gereçleri, temizlik eşyaları, şahsi eşyaları ve diğer eşyalar olmak üzere altı kategoride değerlendirmek mümkündür. Bunlar içerisinde ilk sırayı giyim eşyaları almaktadır. Giyim eşyası arasında alay sadresi, kazmir sako, müstamel şal sako, köhne kürk yüzü, şaleki sadresi ve sako, müstamel entari, müstamel gömlek ve fanila ile köhne pantolon bulunmaktadır. Giyim eşyalarının toplam değeri 1.660 kuruştur. Zihni'nin evinde kullanılan eşyalar çok fazla değildir. En önemlileri geceleri aydınlanmak için kullanılan şamdân ve bakır fenâr ile köhne halıdır. Özel eşyaları arasında basma Mushaf-ı şerif, saat, kılıç ve nargilesinin yanında, abdest alımında kullandığı ibrik ve leğeni de vardır.

Mutfak malzemeleri kategorisinde değerlendirilebilecek eşyaları arasında da bakır tabla, çubuk tablası ve köhne güher tabak takımı ile satır yer almaktadır.

Zihni'nin mirasından düşürülen masrafları arasında, çşine olan 500 kuruş mehir borcu, 285 kuruş techiz ve tekfin masrafı, 168 kuruş diğer borçları ve 136 kuruş kassâm kaydı ve sairden oluşan vergi borcudur. Zihni'nin toplam gideri 1.089 kuruş olup, mirasının %32'sine denk gelmektedir. Bütün masrafların çıkarılması sonucu kalan ve vârisler arasında paylaşılacak olan net miktar 2.316 kuruştur.⁴⁸ İslam hukukuna göre, kocasına varis olan hanıma düşen miktar kocasının çocukları varsa sekizde bir, çocukları yoksa dörtte birdir. Kız çocuklarının durumu ise üç şekilde ele alınmıştır. Eğer ölen şahsın oğlu olmayıp yalnız bir kızı varsa, kız

⁴⁸ İslam'da babanın mirasının, üçte ikisinin (2/3) erkeğe, üçte birinin (1/3) kıza verilmesi esası benimsenmiştir. Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1711-1810)", *Belleten LJV/ 211*, s.1037.

çocuğu terekenin yarısını (1/2) alır. Kız iki veya daha fazla ise, terekenin üçte ikisini (2/3) eşit olarak alırlar. Ölenin oğlu ile beraber bir veya daha fazla kızları varsa, ikili- birli diye tarif edilen şekilde oğlanlar iki, kız bir hisse pay alırlar.⁴⁹ Zihnî'nin mirası da bu doğrultuda taksim edilmiştir. Mirastan eşi Rabia Hanım'a 289 kuruş, kızı Ümm-i Gülsüm'e 289 kuruş, oğullarının her birine 578'er kuruş düşmüştür.

Belgelerden anlaşılacağı üzere, Zihnî'nin tereke defteri ile ilgili önemli bir konu ise, eski eşi Fatma Hatun'un tereke ile ilgili iddialarıdır.⁵⁰ Fatma Hatun'a göre, şairin diğer eşi Rabiâ Hanım, Zihnî'nin vefatından sonra mirasa el koymuş ve tereke defterini düzenleyen görevliye sadece birkaç kullanılmış eşyayı kaydettirmiştir. Gerçekten de Zihnî gibi ünlü bir şairin terekesi arasında Kur'an-ı kerimden başka bir kitabının olmaması da, bu açıdan oldukça dikkat çekicidir.

Yukarıdaki izahatlardan da anlaşılacağı gibi, orta dereceli bir devlet memuru olan Zihnî'nin geride bıraktığı mirası son derece azdır. Eğer Fatma Hatun'un iddiaları doğru kabul edilirse, o zaman şairin gerçek mal varlığını tespit etmek mümkün değildir. Şayet şairin tüm mirası tereke defterinde yazılı olanlardan ibaretse, o zaman da Zihnî'nin son derece fakir ve sade bir hayatının olduğu söylenebilir. Kullandığı ev eşyalarının sıradan olması, normal bir evde bulunması gereken eşyaların çoğunun mevcut olmaması, olanların eski ya da kullanılmış olması da, Zihnî'nin iyi bir gelir düzeyine sahip olmadığını gösterir. Şairin mirasının bu kadar az olmasının birkaç nedene bağlı olduğu düşünülebilir. Bunlardan en önemlisi, bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerinin kalabalık oluşu, boşadığı eşine ödediği bir miktar nafaka ve ayrıca O'nun sürekli yer değiştiren bir memur olmasıdır.

Sonuç olarak, Bayburtlu Zihnî'nin edebi yönünün yanı sıra çok renkli bir hayat ve kişiliğe sahip olduğu ve hakkında araştırılabilircek daha pek çok konunun bulunduğu söylenebilir.

⁴⁹ Hayreddin Karaman, a.g.e., s.366-383-384; Ahmet Akgündüz, a.g.e., s.289.

⁵⁰ "... Cevizlik kasabasında vefât etmiş terekesini ve evlâdım Osman kullarını müteveffânın yanında bulunan ıyâli kabz etmiş ise de bu tarafta kerîmem Ümm-i Gülsüm cariyeleri dahi hakk-ı irsiyyeti ahz ve kabz için bâ hüccet-i ..." BOA, A.MKT.UM. ,nr.564/ 52.

ABSTRACT

Zihni was born in Bayburt. He is not only a significant poet of the XIX. century but also an able civil-servant.

In this study we examined Zihni's Estate Register (Tereke Defteri) in which information relating his family life, marriages, death and inheritance could be found. As it is known, The Estate Registers is the important sources used to define socio-economic and socio-cultural history of a region. Poet Zihni died in Olasa village about Trabzon and his inheritance was dealt with by the state officer named Kassam. According to the information in the Estate Register of Zihni, poet had two wives, four children and his total inheritance is 3.405 kurush.

EK:2

Bayburt kazası ahalisinden bundan akdem biemrullahitcala fevt olan Elhâc Zihni Efendi İbn-i Osman nâm müteveffânın hasren verâsını zevcesi Rabia binti Timûr ve sülb-ü kebîr oğlu Ahmed ve sülb-ü sağîr oğulları Osman ve Rifât ile sülbüye-i kebîre kızı Ümm-i Gülsüm, bunlara ihzâr-ı tahakkuktan sonra müteveffâ-yı mezbûrun tereke-i muhallefâtı merkûm Ahmed ve Osman ve verese-i saire ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'i şerifile beynelvüresa alima farazallah tevzi' ve taksim olunan defter-i tereke-i müteveffâ-yı mezbûrdurki bervech-i atî zikrû beyân olunur hurriren fi'lyevm'issâbi'aşere min şehr-i zilhicce-i şerife sene seb'a ve sebain ve miçeyn ve elf.

Bakır	6	150
Parça	6	
Leğen maa ibrik	2	60
Nühas Fenar	2	50
Kazmir Sako	1	400
Müsta'mel Şâl Sako	1	250
Köhne Halı	1	25
Köhne Kürk Yüzü	1	150
Şâleki Sadresi ve Sako	2	80
Müsta'mel Fanile	3 arşûn	25
Müsta'mel Entari	2	50
Köhne At şılkı	1	15
KöhneGüher Tabak takımı	1	70
Müsta'mel Gömlek	4	30
Şamdân	3	100
Basma Mushaf-ı Şerif	1	15
Nargile	2	125
Saat	1	250
Kılıç	1	250
Bakır Tabla	1	
Çabuk Tablası	4	50
Satır	1	
Füruht olunan Metrûkât		400
Diğer Kazmir Sadre	1	200
Yekûn Tereke-i Müteveffa-yı Mezbûr		3405

Minhâ el- ihrâcât	Mehr-i zevce-i Müteveffa-yı Mezbûr	Techiz Tekfin	Düyûn	Harc-ı Kassâm-ı Kaydiye-i ve sair	
	500	285	168	136	
Yekûn el-ihrâcât	1089				
Sahh'ül- Baki	2316				
	Hisse-i Zevce-i Mezbûr	Hisse-i İbn-ül mezbûr Ahmed Efendi	Hisse-i İbn-ül mezbûr Osman	Hisse-i İbn-ül mezbûr Rifat	Hisse-i Bint'ül mezbûr Ümm-i Gülsüm
	289	578	578	578	289

Hurrira eddefter-ülkassâm be ma'rifet-i şer'i velveres-i sairiyi esseyyid el-hac Mehmed Said muhallefât-ı be kaza-yı Bayburd 'abd el-fakîr ileyhi an uffî ve anhûma.

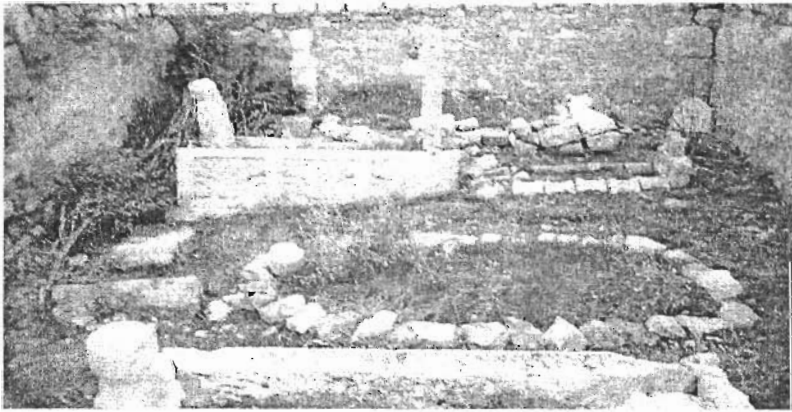
Mühür.

Resim 1: Zihni'nin Mezarının Bulunduğu İmaret Tepesindeki Anıt - Bayburt.

Resim 2: Zihni'nin Mezarından Bir Görünüm

Resim 3: Zihni'nin Mezarından Bir Başka Görünüm.